

UDK 17.023.36:2

272-053.6

316.42

<https://doi.org/10.53745/ro.1.1.1>

Primljeno: 14. 8. 2025.

Prihvaćeno: 29. 8. 2025.

Pregledni rad

Utjecaj promjena u suvremenoj kulturi na vjeru (religiju), religioznost i duhovnost

The Impact of Changes in Contemporary Culture on Faith (Religion), Religiosity and Spirituality

Blaženka s. Valentina Mandarić

Sažetak

Kako na lokalnoj tako na globalnoj razini promjene nisu više iznimka ili iznenađenje, nego konstanta. Uslijed stalnih promjena važna tradicionalna i vrijednosna uporišta ozbiljno su poljuljana. Religije (vjera), kultura i društvo duboko su isprepleteni i jedni na druge upućeni. Vjera treba kulturu jer se bez nje ne može manifestirati. Naime, nije moguće zamisliti vjeru bez kulturnih izričaja. Ipak, svjedočimo da vjera i kultura u mnogim životnim područjima više ne slijede isti smjer. Međusobno razilaženje vjere i kulture davno je započelo. Posljedice tog razlaza uočio je već papa Pavao VI. kad je ustvrdio »Nema dvojbe da je rascjep između Evanđelja i kulture drama našeg vremena kao što je bio slučaj i u drugim razdobljima« (papa Pavao VI. EN 20 1976). Stoga je trajni imperativ Crkve uspostavljati dijalog s kulturom i evangelizirati kulturu. Ta je zadaća hitnija danas više nego ikada prije. Cilj rada je analizirati relevantnu literaturu i autore koji se sustavno bave promjenama u suvremenoj kulturi te njihovim posljedicama na religiju, religioznost, religioznu socijalizaciju, osobito mladih generacija. U radu provedena analiza studija i članaka domaćih i stranih autora koji se bave navedenom temom pokazala je da živimo u svijetu epohalnih promjena koje utječu na sve dimenzije čovjekova života pa tako i na religiju (vjeru), religioznost, duhovnost te na odnos prema religijskim institucijama, u našem slučaju prema Crkvi. Na aktualne društvene promjene ne smije se gledati isključivo kao zapreke, nego kao izazove i nove šanse za *aggiornamento*, na što je Drugi vatikanski koncil pozvao cijelu Crkvu.

Ključne riječi: promjene, kulturne i društvene promjene, vjera/religija, religioznost, duhovnost, Crkva, mladi

Abstract

Changes, both on the local and on the global level, no longer represent exceptions or surprises, but rather a constant reality. In the wake of these continuous changes, important traditional and value-based foundations have been profoundly shaken. Religion (faith), culture and society are deeply interwoven and mutually dependent. Faith relies on culture, for it cannot be expressed apart from cultural forms. Moreover, the very notion of faith without cultural manifestation is inconceivable. Yet in many areas of life, faith and culture no longer progress in the same direction. Their divergence has been long in the making. Pope Paul VI already recognized the consequences of this rift when he observed: "The split between the Gospel and culture is without a doubt the drama of our time, just as it was of other times". Hence, it is an enduring imperative for the Church to enter into dialogue with culture and to evangelise it. This task is more urgent today than ever before. The aim of this paper was to analyse relevant literature and authors who systematically explore changes in contemporary culture and their consequences for religion, religiosity, and religious socialisation, particularly among younger generations. Both Croatian and international studies and papers were reviewed. The analysis revealed that we live in a world of epochal change that affects every dimension of human life, including religion (faith), religiosity, spirituality, and attitudes towards religious institutions (in our case, the Church). Such social changes must not be regarded only as hindrances but also as challenges and fresh opportunities for *aggiornamento*, to which the Second Vatican Council called the Church.

Key words: change, cultural and social change, faith/religion, religiosity, spirituality, Church, youth

Uvod

Kao što religiju, vjeru i religioznost ne možemo razumjeti bez njihova odnosa s kulturom, tako ni religioznu socijalizaciju (pastoral, katehezu, religijsko obrazovanje/vjeronauk) ne možemo misliti ni analizirati izvan društveno-kulturnog konteksta u kojem se događaju. Svjedočimo brzim promjenama u društvu koje je sve teže pratiti, razumjeti i vrednovati njihove utjecaje na pojedinca, društvenu zajednicu, vrednote, među kojima je vjera, odnosno religija. Polazište za analizu je kulturni i društveni kontekst sa svojim proturječjima, perspektivama, izazovima i antropološkim implikacijama viđenim iz perspektive domaćih i inozemnih znanstvenika.

Na tragu često citirane misli pape Franje, kojom ukazuje da živimo »promjenu epohe« i upozorava da je tehnologija dovela čovječanstvo pred samo raskrižje (papa Franjo LS 2015, 102). Sve više znanstvenika govori o procesu tehnologizacije i robotizacije života i o dekonstrukciji temeljnih pojmova kao što su čovjek, identitet, priroda, religija, spolnost

itd. (Singbo 2023, 13). S druge strane, mnogi stari i novi pojmovi koji se koriste u opisu promjena društvenih fenomena poprimaju različite prefikse: *pred-*, *post-*, *trans-*, *hiper-*, *ultra-*. Također brojni analitičari društva ukazuju na procese kulturne i antropološke neobuzdane metamorfoze, koju je Tonči Matulić sustavno pretkazao već 2009. godine u knjizi *Meta-morfoze kulture* (Matulić 2009).

Život u postmodernoj obilježen je digitalizacijom, virtualizacijom, hibridnošću, hiperinteligencijom, hiperkomuniacijom, a sve su to ključna obilježja *tehnokratske kulturne paradigme*, u kojoj je sve snažniji »utjecaj tehnologije na moralnu savjest, na poimanje dobra kao takva te na moralnu odgovornost pojedinca« (Singbo 2023, 21). Stoga je, smatra Singbo, jedan od izazova teološke etike i bioetike odgovor na pitanje kako sačuvati čovjekovo dostojanstvo od samodekonstrukcije unutar tehnološkog ambijenta (Singbo 2023, 21). U tom vidu papa Franjo predlaže da »trebamo preispitati pitanje ljudske moći, njezino značenje i njezine granice. Naša je moć, naime, u svega nekoliko desetljeća vrtoglavo porasla. Postigli smo impresivan i zapanjujući tehnološki napredak, a ne shvaćamo da smo se istodobno pretvorili u vrlo opasna bića koja mogu ugroziti živote mnogih stvorenja pa i svoj opstanak. Možemo danas ponoviti Solovjeve ironične riječi: »To je doba toliko napredno da ga je zapalo da bude posljednje«. Potrebni su nam lucidnost i poštenje kako bismo na vrijeme prepoznali da su naša moć i napredak koji stvaramo upereni protiv nas samih« (papa Franjo LD 2024, 28). Tomáš Halík, pak, smatra da je u takvom ozračju potrebna više nego ikad »duhovna dijagnostika vremena« (Halík 2023, 28).

Neosporno je da se svaki pedagoški napor, na više ili manje eksplicitan način, uvijek temelji na antropologiji, i to na viziji i govoru o čovjeku, pri čemu je pedagogija upravo znanost koja sustavno proučava čovjeka iz perspektive njegovih različitih ponašanja u društvu. U tom smislu, budući da govor o čovjeku nije jednoznačan, svaki odgojno-obrazovni projekt ne može a da ne bude pod utjecajem različitih struja mišljenja u tom području, što je vidljivo iz same povijesti pedagogije, kako u odgojnoj praksi tako i u promišljanju o samom obrazovanju (Aceti i Moran 2019, 11-12). Razvoj suvremenog društva može se usporediti s kućom koja se gradila tisućljećima i mijenjala temelje. Od prosvjetiteljstva pa naovamo temelj ili »zaglavni kamen« je sekularizacija/sekularizam, koja je bila i još uvijek je pokretački mehanizam za sve kasnije nadogradnje, koje se mogu svesti na zajednički nazivnik *sekularno doba*.

1. Društveni fenomeni koji potiču metamorfozu religioznosti

Već spomenuta sekularizacija i sekularizam na neki način su popločali temelje za sve druge društvene fenomene. Za potrebe članka navest ćemo one za koje držimo da izravno ili neizravno utječu na status religije u društvu, na odnos prema religiji i življenje religioznosti, na odnos prema Crkvi te na pastoralnu praksu i religijsko obrazovanje.

1.1. Postmoderna i povratak svetoga

Pod postmodernom misli se na različite aspekte, uključujući »nestajanje velikih narativa«, »dekonstrukciju«, kontinuirano rastavljanje i preoblikovanje velikih narativa koji postaju »mikropriče« (Aceti i Moran 2019, 17). U postmodernoj događa se ekskulturacija kršćanstva u Europi – ne samo da vjera gubi atraktivnost nego i poveznicu s kulturom – nestaje kršćanski humanizam. Francuski filozof i esejist Andre Glucksmann potvrdio je to riječima koje dotiču samu srž problema: »Bog umire. U Europi je čak već mrtav (...) I pitamo se: Zašto Europa? Zašto samo Europa? Jedina na planetu i u povijesti čovječanstva proizvela je civilizaciju bez Boga?« (Glucksmann 2019, 19). Jedan od najboljih poznavatelja i teoretičara moderne, s kojom povezuje i izraz »tekuće društvo« (*società liquida*) je Zygmunt Bauman (Bordoni 2019; Bauman i Leoncini 2017; Bauman 2009; Bauman 2018). On povratak *svetoga* povezuje s posljedicama globalizacije i krizom ideologija. S krizom ideologija, koja je obilježila radanje postmoderne, potreba za stabilnošću i sigurnošću pretvara se u povratak duhovnosti, odvojene od svakog vremenskog uporišta. Bauman smatra da je »ponovno vrednovanje duhovnosti vrlo prikladno za suprotstavljanje egzistencijalnoj samoći pojedinca u najtežoj fazi de-masifikacije, koja označava kraj masovnog društva – sivog, uniformnog, totalizirajućeg – i prijelaz na svjesnu raznolikost« (Bordoni 2019, 107).

1.2. Tehnološko društvo – transhumanizam – umjetna inteligencija

Osobit izazov za religioznu socijalizaciju djece i mladih je gotovo nekontrolirani tehnološki razvoj, osobito područje umjetne inteligencije. Djeca i mladi su digitalna generacija i duboko su uronjeni u digitalnu kulturu. Opčarani su novim digitalnim alatima, aplikacijama, platformama, konzolama. Singbo zato smatra da »nije najveći izazov – i nije pretjerano reći najveći rat – našeg stoljeća ponajprije političko-ekonomske ili društveno-

kulturne naravi, već antropološko-tehnološke jer se odvija između dvije temeljne (o)pozicije. Prva se odnosi na pretjerano progresistički pogled koji promatra čovjeka kao poboljšivo biće. Druga, pak, smatra kako čovjek treba očuvati svoje dostojanstvo i integritet, odnosno svoju ljudskost. S jedne strane, imamo čovjeka u službi tehnologije, a s druge strane tehnologiju u službi čovjeka. Stoga za razumijevanje utjecaja tehnologije, osobito, umjetne inteligencije, na poimanje i definiranje čovjeka, kako ga predlaže transhumanizam, filozofsko-teološko promišljanje postaje nezaobilazno« (Singbo 2024, 54). Prema mišljenju Fabricija Hadjadja poslijehumanizam poprima tri oblika koji se međusobno suprotstavljaju: tehnicizam (kiborg), ekologizam (povratak prirodi) i fundamentalizam (rastapanje u Bogu) (Hadjadj 2019, 101). On smatra da su oblici zapravo tri načina kako zgaziti ljudskost, povijest (tehnicizam), vraćanje ciklusima prirode, što čine ekologisti, ili pak zanoseći se vječnošću izabranih, što čine fundamentalisti (Hadjadj 2019, 101).

1.3. Novi ateizam

Jedno od obilježja suvremenog društva je novi ateizam. O tom društvenom fenomenu, uvažavajući suvremene autore, zagovornike novog ateizma, piše Tonči Matulić u novoj knjizi: *Bog i evolucija. Teološka šetnja evolucijskim perivojem* (Matulić 2024, 23-53). Novi ateizam autor opisuje kao bojni i otvoreni antiteistički ateizam koji u monoteističkoj vjeri vidi »najopasniji element modernoga života« (Matulić 2024, 23-53). Zagovornici novog ateizma koriste *razum i prirodne znanosti* kao ubojito oružje protiv vjere i religije općenito. Matulić u sustavnoj analizi suvremenih autora o novom ateizmu izdvaja osam tvrdnji koje predstavljaju ordinirani novoateistički dogmatizam, tj, fanatizam: 1) sve je priroda; 2) vjerujem u materijalističko objašnjenje teorije evolucije; 3) vjerujem u besmislen svemir u kojem se slučajno pojavilo razumsko biće zvano čovjek koje postavlja najbesmislenije pitanje od svih pitanja, a to je pitanje smisla; 4) vjerujem u prirodoznanstveni scijentizam i racionalizam; 5) vjerujem u besciljni svemir i život; 6) vjerujem u obogotvoreni ljudski razum, koji može sve objasniti i pod cijenu da sebe proglasi neobjašnjivim i besmislenim; 7) vjerujem u prestanak zla u svijetu nestankom religije; 8) vjerujem u čovjeka koji razumije i slijedi prirodne porive te se aktivno uključuje u samevoluciju u svrhu stvaranja novoga – transhumanističkog – čovjeka.

Komentirajući fenomen novog ateizma, Matulić smatra da iako možda ovog trenutka ne traži ozbiljnu znanstvenu raspravu, ipak je »pojava koja

zabrinjava svakog čovjeka dobre volje jer se njegovi glavni predstavnici i zagovornici nalaze na važnim akademskim pozicijama i svakodnevno siju mržnju i dogmatizam u glave mnoštva mladih ljudi koji, zbog svoje mladenačke znatiželje, kritičnosti i buntovnosti lako na njih nasjedaju i postaju mentalne žrtve takva ateističkog dogmatizma« (Matulić 2024, 29). No, kao što je Drugi vatikanski koncil ukazao na odgovornost kršćana za širenje ateizma, Matulić smatra da je novi ateizam određena »sekularna fundamentalistička reakcija na *vjerske fundamentalističke akcije* protiv modernih vrijednosti zapadnih društava« (Matulić 2024, 35).

Novi ateizam je zapravo u službi materijalističke vizije svijeta koja je prepoznatljiva i u našem hrvatskom društvu. Živimo već desetljećima u »znanstveno-tehničkoj kulturi, a društvo znanja predstavlja se kao vrhunski ideal pri čemu se često, nažalost, glasno prešućuju autentične humane, a među njima posebno moralne i duhovne vrijednosti. Suvremeni odgojno-obrazovni sustav već odavno pokazuje tendencije proklizavanja u redukcionističko shvaćanje znanosti, a posebno prirodnih znanosti, od kojih mnogi očekuju odgovore na doslovna sva egzistencijalna pitanja« (Matulić 2024, 36). Novo društveno ozračje koje se pokušava obući u ruho novog ateizma nije opsesija nekolicine autora popularnih knjiga, nego je riječ o »suvremenom društvenom ozračju s vješto kamufliranim argumenata novoga ateizma zaogrnutima u ruho zaštite i poštivanja ljudskih prava i demokracije« (Matulić 2024, 36).

1.4. Globalizacija

Globalizacija uključuje složene procese kojima je cilj međuovisnost po-jedinaca, naroda, država, kontinenata, ekonomskih, monetarnih, geopolitičkih, društvenih i kulturnih čimbenika. Započela je kao gospodarska ekspanzija, odnosno kao osvajanje svjetskih tržišta od strane velikih multinacionalnih kompanija, pokazala se kao snažan pokretač procesa delokalizacije moći sposobnog dovesti u krizu već ionako krhki sustav predstavničke demokracije. Ne treba zaboraviti da su nove tehnologije, zahvaljujući kojima nematerijalni rad zauzima primat, zajedno s razvojem komunikacija na planetarnoj razini, značajno pridonijele toj transformaciji (Bordoni 2019, 107). »Globalizacijski proces nesumnjivo je jedan od najvažnijih društvenih procesa. On određuje ekonomski, politički, kulturni i moralni razvoj ovoga i prethodnog stoljeća. Važan alat globalizacije bila su i jesu sredstva masovne komunikacije koja se bave najdragocjenijim dobrom našeg vremena – informacijom« (Halík 2022, 183).

Danas se sve više govori o postglobalizaciji i sve izraženijom napetosti između »globalizacije odozgor« i »globalizacije odozdo« (Dodlek i Malović 2023, 28-29). Sintagma »globalizacija odozgo« koristi se za oznaku ekonomskog, socijalnog, kulturalnog i komunikacijskog umrežavanja i ujedinjavanja svijeta. Nazvana je »odozgo« jer globalizacijskim djelovanjem upravljaju velike i moćne transnacionalne organizacije. Mnogi analitičari se slažu da je riječ o tendenciji stvaranja »jedininstvenog umreženog svjetskog tržišta, s nakanom homogenizacije proizvodnje, potrošnje, trgovine, te društvenih, pravnih, političkih, komunikacijskih i kulturalnih obrazaca« (Dodlek i Malović 2023, 28-29). »Globalizacija odozgo« realizira se na osnovama neoliberalne ekonomije, vodeći se ideološkim načelom globalizma, koji plete gustu mrežu poslovne, političke, društvene, kulturalne i komunikacijske međuovisnosti i jedinstva naroda i država kako bi se nadišli nacionalni i državni entiteti i kulturalni identiteti (Dodlek i Malović 2023, 30-31). »Globalizacija odozdo«, kako njihovi glavni akteri ističu, nije »borba protiv globalizacije kao takve, već nastojanje da se upravo globalizacijskim procesima i sredstvima realiziraju alternativni oblici globalizacije koji bi bili kadri ublažiti destruktivne oblike hiperglobalizacije ili »globalizacije odozgo« (Dodlek i Malović 2023, 33). Opasnost postglobalnog svijeta, osobito vidljivog u tehnološkom i inom napretku, papa Franjo vidi u »srozavanju etičnosti što utječe na međunarodno djelovanje i dovodi do slabljenja duhovnih vrijednosti i osjećaja odgovornosti« (papa Franjo FT 2020, 29) te gubljenju zajedničkih obzora (papa Franjo FT 2020, 26). Upravo su vrednote temelj i zajedničkom etosu i vrijednosnom obzorju. Stoga »svako društvo mora osigurati prijenos vrijednosti, jer u protivnom ono što se prenosi jesu sebičnost, nasilje, korupcija u različitim oblicima, ravnodušnost i, u konačnici, život zatvoren za svaki napredak i prilagođen pojedinačnim interesima« (papa Franjo FT 2020, 113).

1.5. Marginaliziranje religije i religioznih simbola u javnom prostoru

Kroz proces aktualne sekularizacije događa se marginalizacija religije, religijskih simbola i općenito referiranje na sveto u javnom prostoru. Zamjetno je slabljenje kontakta djece i mladih općenito s tradicijom, osobito religioznom. U današnjem društvu raste stupanj predrasuda prema kršćanskoj viziji svijeta, koja je postala sastavni dio same sekularizacije kulture. Također se i u hrvatskom javnom prostoru (politika, kultura, medi-

ji) kršćanska vjera, njezini obredi i simboli se sve više potiskuju iz javnog prostora i javnog diskursa, ironiziraju, a nerijetko i omalovažavaju. Stoga je opravdan apel zagrebačkog nadbiskupa Dražena Kutleše vjernicima da se nikada ne smiju sramiti križa u javnosti. On smatra »da svaki pokušaj da se križ izbaci iz javnoga prostora, iz povijesnoga pamćenja ili današnje društvene zbilje, ne predstavlja tek ideološki stav, to je povreda ne samo osjećaja većine katolika, nego i čin prezira prema hrvatskoj povijesti i kulturnom identitetu hrvatskog naroda« (Kutleša 2025). Tržišno-potrošačka kultura slavi fluidnost i prolaznost, a omalovažava sve što se ne može smjestiti potrošiti (Bauman i Obirek 2014, 185). Takvi procesi promiču lišavanje svetoga, koji predstavlja nebremenito i vječno u životu društva; odbacuju i obezvređuju prošlost i tradiciju. Dakle, moderna želi čovjeka koji zaboravlja vlastitu dušu i vlastitu inteligenciju, atrofičnoga zatvorenika u život koji obilježava konzumiranje materijalnih i kulturnih dobara (Zolla 2008). Na djelu je nastajanje imanentnog humanizma koji marginalizira religiju i više se priklanja horizontalnoj dimenziji, a napušta transcendenciju. U nekoj vrsti totalitarizma, tehničkog i virtualnog, u komunikacijskom obzorju, današnja kultura zanemaruje odnos sa simboličnim i na taj način otvara sve progresivniji put do nepoznavanja znakova religijske kulture (kršćanske kulture).

1.6. Kulturni pluralizam i identitet

Jedno od obilježja suvremenog društva je njegova heterogenost, gubitak konsenzusa, interkulturalnost, multikulturalnost, transkulturalnost, kulturni pluralizam u kojem se događa interakcija individualnog identiteta, kolektivnog identiteta i kulture. Identitet je oduvijek bio u fokusu filozofije, psihologije, ontologije, a danas, na osobit način antropologije i kulturologije. Ne ulazeći u dublju analizu identiteta, potrebno je istaknuti da je identitet dinamična stvarnost i koji je u trajnoj interakciji sa stvarnošću koja ga oblikuje i transformira. Identitet je na neki način odsjaj kulture i društva. Tako hibridno društvo rađa hibridni identitet, a digitalna kultura virtualni identitet, fluidno društvo i fluidni identitet.

Mnogi će sociolozi, pedagozi, teolozi i psiholozi istaknuti teškoću da »kultura više ne stvara kontekst ili 'tkanje smisla' s kojim bi se mogla povezati individualna odluka pa je i orijentacija za pojedinca u procesu stvaranja vlastitog identiteta gotovo nemoguća« (Dodlek i Malović 2023, 145). U suvremenoj kulturi, koja poprima oblik transkulturalnog, u krizi je kulturni identitet, ali ne samo on. Kultura je živi organizam, u stalnoj je

transformaciji, koja se snažno reflektira na identitet. Religija je sastavnica kulture, stoga je važno raspravljati o religijskom obrazovanju u transkulturalnoj Europi (Razum i dr. 2022). U takvoj Europi vjeronauk/religijsko obrazovanje može i treba omogućiti „reviziju identiteta“ koja uključuje čuvanje »jezgra vlastitog identiteta koja se revidira spoznajom i razumijevanjem drugoga. Dvostruka zadaća religijskog obrazovanja u kontekstu interkulturalnog obrazovanja posvješćivanje i korekcija vlastitog identiteta i bolje razumijevanje i prihvaćanje identiteta drugoga« (Dodlek i Malović 2023, 151).

1.7. Društvo spektakla

»U kreativnim, nepraktičnim djelatnostima, da tako kažemo, kapitalizam stvara totalnu zbrku između *cijene i vrijednosti* koja uvijek ide na štetu potonje, što, prije ili kasnije, dovodi do degradacije kulture i duha koje predstavlja civilizacija spektakla« (Vargas Llosa 2013, 145). Ili kako je to primijetio Octavio Paz, dominacija jeftinog spektakla dovodi do »kulturalnog bankrota u suvremenom društvu« (Vargas Llosa 2013, 146). Mnogi se analitičari slažu da liberalna ekonomija i politika mogu korektno vršiti civilizacijsku funkciju, koja pretpostavlja razvoj društva, zaštitu pojedinca, primjenu zakona i zaštitu ljudskih prava, samo kada je duhovni život društva intenzivan i sposoban održati na životu i nadahnjivati ljestvicu vrednota koje poštuje i obdržava cijela društvena zajednica (Vargas Llosa 2013, 146-147). Jedna od vrednota je pravo na religijsko obrazovanje u javnim školama. O njegovo važnosti vrijedno je citirati već spomenutog nobelovca za književnost, Marija Vargasa Llosa, koji smatra da »isključiti svaki oblik vjeronauka u javnim školama znači ponuditi novim generacijama manjkavo obrazovanje i lišiti ih osnovnog znanja da mogu razumjeti svoju povijest, svoju tradiciju i uživati u umjetnosti, književnosti i zapadnoj misli. Zapadna kultura prožeta je religijskim idejama, vjerovanjima, slikama, blagdanima i običajima. Sakaćenje te prebogate baštine u odgoju novih generacija bilo bi jednako predaji vezanih ruku i nogu civilizaciji zabave, neozbiljnosti, površnosti, neznanju, ogovaranju i neukusu. Nepristrano, objektivno i odgovorno religijsko učenje, koje objašnjava dominacijsku ulogu koju je kršćanstvo imalo u stvaranju i evoluciji zapadne kulture, sa svim svojim podjelama i odcjepljenjima, ratovima, povijesnim incidentima, uspjesima, ekscesima, njegovim svecima, misticima, mučenicima i svjedocima, i način na koji je sve to utjecalo na dobro ili na zlo, na povijest, filozofiju, arhitekturu, umjetnost i književnost je ne-

zamjenjivo da se kultura ne nastavi urušavati i svijet budućnosti ne bude podijeljen na nepismene funkcionaliste i neuke i bezosjećajne stručnjake» (Vargas Llosa 2013, 148-149).

1.8. Društvo znanja

»Društvo znanja« sintagma je koja je postala gotovo opće mjesto kad se govori o odgoju i obrazovanju, ali i općenito o tehnološkom razvoju društva. Francuski filozof Edgar Morin smatra da je iluzija misliti da smo postigli ili došli do društva znanja. »Stigli smo u društvo znanjâ odvojenih jedna od drugih, odvojenost koja sprečava da ih povežemo, da koncipiramo temeljne i globalne probleme, kako naših osobnih života i tako naših kolektivnih sudbina« (Morin 2012, 134). Umijeće je zapravo ili pak teškoća, kako prepoznati izazov složene društvene i kulturne stvarnosti: razumjeti odnose, interpretacije, implikacije, višedimenzionalne fenomene, stvarnost koja je u isto vrijeme čvrsta i konfliktna. Zgodno kaže Morin: »Nepismeni u 21. stoljeću neće biti oni koji ne znaju čitati i pisati, nego oni koji ne mogu *naučiti, odučiti i ponovno učiti*« (Morin 2012, 136). Učenje je isključivo u funkciji osposobljavanja za život. Iskustvo, pomoć drugih, osobito roditelja, učitelja i knjiga, pomaže naučiti živjeti. U osposobljavanju učenika za suočavanje sa životnim izazovima, a mnogi do njih su nepredvidivi, daju svoj doprinos sve školske ili studentske discipline, na osobit način to čini filozofija, religijsko obrazovanje, umjetnost i književnost. U današnjem društvu, koji rado nazivamo društvom znanja, u odgoju i obrazovanju sve se više marginaliziraju upravo religija, filozofija i teologija. To rezultira nedovoljnom osposobljenošću učenika da se uspješno nose s temeljnim individualnim i globalnim problemima kao pojedinci i građani. Morin smatra da smo sve manje sposobni uočiti i razumjeti vlastito društveno tkivo, vidimo samo njegove odvojene niti (Morin 2012, 141). »Moderni um je, međutim, učinio Boga nevažnim za ljudske poslove na zemlji. Moderna znanost nastala je kad je stvoren jezik koji je dopuštao da se sve što bi se spoznalo o svijetu ispriča neteološki, to jest bez pozivanja na »svrhu« ili božansku namjeru. «Ako je Božji um neproničan, prestanimo gubiti vrijeme na čitanje nečitljivoga i usredotočimo se na ono što mi, ljudi, možemo razumjeti i učiniti». Takva je strategija dovela do spektakularnih trijumfa znanosti i njezina tehnološkog ogranka. Ali je također imala dalekosežne i ne nužno dobroćudne i blagotvorne posljedice na način ljudskog postojanja u svijetu. Autoritet svetoga i, općenitije, naša zaokupljenost vječnošću i vječnim vrijednostima, bile su njezine prve i najistaknutije žrtve« (Bauman 2009, 62).

2. Društvene promjene – izazovi i(li) mogućnosti za religioznu socijalizaciju

Stalne promjene u društvu stvaraju nove okolnosti u kojima se događa odgoj, religiozna socijalizacija, prenošenje vrednota i religijsko obrazovanje. Često možemo čuti žaljenja za starim vremenima i kritiku u odnosu na novonastale društvene okolnosti. Upravo zbog toga je važno uvijek iznova osvještavati da nema dobrih i loših vremena, nego da svako vrijeme ima svoje specifičnosti. Ono po čemu se jedno vrijeme razlikuje od drugoga upravo je različitost, koju treba prepoznati i u njoj vidjeti novu priliku. Na tom tragu razumijemo i primjedbu pape Franje, koji je upozoravao na opasnost uspoređivanja sadašnjeg i nekadašnjeg vremena: »ne govorimo da je danas teže, samo je različito. Naučimo radije od svetaca koji su živjeli prije nas i koji su nailazili na teškoće svojstvene svome vremenu. U vezi s tim predlažem vam da se zaustavimo i promotrimo neke razloge koji će nam pomoći nasljedovati ih u našim danima« (papa Franjo EG 2014, 263). Stalne i nepredvidive promjene u svijetu obvezuju na praćenje, promišljanje, razlučivanje i traženje novih odgojnih, formativnih i pastoralnih pristupa, sadržaja, metoda i stilova.

Na temelju analize znanstvenih studija navodimo relevantna mišljenja stručnjaka o posljedicama i izazovima društvenih promjena na religiju (vjeru), religioznost (osobito religioznost mladih) i odnos prema Crkvi (Sala 2020, 224-232).

2.1. Religioznost »à la carte«

U sekularnom vremenu mijenja se i uloga religije u društvu i u kulturi. »Sekularizacija nije bila kraj povijesti religije, nije bila – kako su zamišljali ideolozi sekularizma – pobjeda svjetla razuma nad tamom religije. Bila je više preobrazba religije i korak na putu prema većoj zrelosti« (Halík 2023, 61). Od konca 20. stoljeća govori se već o postsekularnom dobu. U suvremenom društvu religija se sve više utapa u postmodernu kulturu, dok tradicionalne religijske institucije sve više slabe. U našoj kulturi, odnosno društvu, mogu se identificirati tri fenomena s obzirom na religiju: promjena religije u ideologiju političkog identiteta, promjena religije u duhovnost i rast broja (osobito mladih) koji ne pripadaju nijednoj »službenoj religiji«, a nisu ni ateisti.

Zygmunt Bauman radikalizaciju moderne opisuje kao prijelaz od »prve« na »drugu« reformu. O kakvim je reformama riječ? »Prva« je bila u sposobnosti pojedinca da autonomno odabere put spasenja on-

kraj institucionalnoga, koji se predstavljao kao jedini i sveopći. »Druga« reforma je pak sposobnost pojedinca da sam stvara sadržaj spasenja (Sala 2020, 223). Riječ je o procesu privatizacije religije i religioznosti te krizi institucionalne religioznosti. Charles Taylor u analizi novih uvjeta vjerovanja navodi tri obilježja suvremene religioznosti: 1) nesigurnost i krhkost monolitnih religijskih uvjerenja; 2) duhovno traženje otvoreno za svaku mogućnost i svako moguće iskustvo i 3) usredotočenost religijskih usmjerenja na »religiju sebstva« usmjerenu na samoostvarenje. Taylor smatra da je svim trima zajedničko »traganje za smislom ljudskog života« (Sala 2020, 224) i drži da je gubitak smisla krucijalni problem našeg vremena. Njemački sociolog Ulrich Beck ukazuje na epohu »osobnog Boga«, navodeći značajne prijelaze: od vanjskog na unutar-nje; od institucije na subjekt; od ponude na pitanje smisla; od naglaska na zakon do naglaska na savjest; od nekritične poslušnosti na slobodu izbora (Sala 2020, 224). Aktualna društvena i kulturna situaciju pogoduju tomu da je danas »manje vjernih vjernika i sve više nevjernih vjernika: to je stvarnost s kojom se moraju suočiti sve suvremene religijske institucije na Zapadu«, smatra Frédéric Lenoir (Sala 2020, 225). Gledano u cjelini, osobito u Europi, još se uvijek značajan broj ljudi deklarira vjernicima (katolici, muslimani, Židovi, pravoslavni, protestanti). Zna-tan broj vjernika svoju vjeru i prakticira, barem povremeno i za veće i značajnije vjerske blagdane. No ipak je sve manji broj onih vjernika koji u životu prakticiraju temeljne vjerske i moralne zapovijedi. Osobi-to je porast onih koji religiji pristupaju selektivno i subjektivno. Tako da sve češće govori o religioznosti »à la carte« ili »nekonvencionalnoj religioznosti«. Tako nov oblik božanskog poprima tri važna obilježja: 1) prijelaz od personaliziranog Boga prema nepersonalnom (bezličnom) božanskom; 2) od vanjskog Boga prema božanskome u sebi; 3) od uda-ljenog Boga prema duši svijeta. Lenoir drži da je riječ o širokoj meta-morfozi religioznoga, koju je još uvijek teško vrednovati (Sala 2020, 225).

2.2. Porast broja neregioznih mladih (nones)

Mladi su svojevrsan seizmograf promjena u društvu. To vrijedi i za promjene na području religioznosti. Jedan od važnih pokazatelja promjena u recepciji i življenju religioznosti u društvu je stav mladih prema religiji (kršćanstvu) i religijskim institucijama (Crkvama). Novija europska istraživanja o religioznosti mladih upozoravaju na to da mladi koji se

izjašnjavaju nereligioznim više nisu marginalna manjina, nego u mnogim europskim zemljama postaju većina. Riječ je o tihoj revoluciji koja polako mijenja religijsku panoramu zapadnog društva (Prezzi 2019). Prezzi svoje mišljenje potkrepljuje podacima: u SAD-u *nones* čine 21 %, u Europi 54 %, 70 % u Ujedinjenom Kraljevstvu, 64 % u Francuskoj, 75 % u Švedskoj, 80 % u Estoniji, 91 % u Češkoj, u Poljskoj 17 %. Čini se da ti podatci ukazuju na trenutnu tendenciju u europskim društvima – proces dekulturnacije kršćanstva u Europi. Identitet nereligioznih (*nones*) teško je definirati jer pluta između ateizma, agnosticizma, indiferentizma i slobodnog vjerovanja. »*Nones* danas predstavljaju treću najveću skupinu nakon kršćana i muslimana na našem planetu. Riječ je o iznimno šarolikoj skali mišljenja i egzistencijalnih orijentacija (*belief/faith*)« (Halík 2023, 139). U mnogim zemljama u Europi, pa tako i u Hrvatskoj, djeca ne sudjeluju ni u kakvom obliku religioznog odgoja. Nije rijetkost da dijete prvi put u okviru religijskog obrazovanja u školi sluša o vjerskim sadržajima. »Izostanak vjerodostojnog religioznog odgoja, osobito nesposobnost komuniciranja sa specifičnim mitsko-poetskim religioznim životom djeteta – povećava svijet onih *nones* (neopredijeljenih)« (Halík 2023, 195).

Istraživanja o religioznosti adolescenata u gradu Zagrebu također potvrđuje porast broja onih koji se ne prepoznaju ni u jednoj religiji. Među ispitanicima njih se 10,4 % izjasnilo da ne pripadaju nijednoj religiji (Mandarić i dr. 2019, 117).

2.3. Slika Crkve u očima mladih

Jedan od važnih pokazatelja promjena u življenju religioznosti (vjere) mladih je njihov odnos prema Crkvi. Tako najnoviji Direktoriji za katehezu u opisu odnosa mladih i Crkve ističe tri tendencije: udaljavanje od Crkve, ravnodušnost prema Crkvi i nepovjerenje u Crkvu (Pontificio Consiglio per la promozione della nuova evangelizzazione DC, 2020, 251). Sala u odnosu mladih i Crkve izdvaja pet stavova, od kojih su četiri negativna i jedan pozitivan. Ono što mladi Crkvi najviše zamjeraju je moć, koja nije dovoljno transparentna, osobito u području politike. Mlade smeta pompoznost Crkve, konzervativna zatvorenost (najčešće riječi kojima opisuju Crkvu su hladnoća, rigidnost i zatvorenost) i »brdo zabrana« koje Crkva propisuje. Pozitivnim ocjenjuju ulogu Crkve kao »čuvarice vrednota« koje smatraju temeljem svakog društva. Iako se na prvu čini da Crkve u očima mladih ima prilično tamnih obrisa, ona je u svakom slučaju pokazatelj koji Crkvu poziva na samokorekciju, osobito

one koji su direktno uključeni u religioznu socijalizaciju (pastoral, katehezu, vjeronauk) (Sala 2020, 227-229).

2.4. *Novi putovi i stilovi duhovnosti*

Duhovnost i traganje za duhovnošću u suvremenom društvu također je jedan od indikatora promjena u religijskoj identifikaciji i pripadnosti. Analitičari ukazuju na prisutnosti »suvremene duhovnosti« koja prakticira različite modele odnosa sa svetim koji se sve više udaljavaju od onog tradicionalnoga. Riječ je o osobnoj duhovnosti ili takozvanoj *designer religion* – vlastita mjera, sadržaj i izbor. Franco Garelli izdvaja četiri aktualna stila duhovnosti među mladima:

1) *Ni religiozni ni duhovni*. Njihov pogled na svijet i život je materijalistički, imaju nihilističku perspektivu i neprijateljski stav prema religiji. Riječ je o mladima koji su indiferentni prema religiji, vjeri i duhovnosti.

2) *Duhovno religiozni*. Riječ je o mladima koji njeguju vlastiti oblik duhovnosti koji se hrani i temelji na osobnom iskustvu i osobnom odnosu prema Bogu.

3) *Pripadnici alternativne duhovnosti*. Mnogi mladi traže transcendentnu stvarnost – vrstu duhovnosti – izvan religijskih institucija. Njihovo viđenje, doživljaj i iskustvo duhovnosti mogao bi se izreći kao kreativna snaga, životna i kozmička energija, svetost prirode, nadnaravni i bezlični entitet, božanska iskra. U središtu njihove duhovnosti je osobno iskustvo i usmjerenost na vlastitu dobrobit.

4) *Sekularna duhovnost*. Mladi se izjašnjavaju pripadnicima duhovnosti koja svoje ishodište ima u imanentnom, a ne religioznom. Riječ je o laičkoj duhovnosti koja je nastala iz imanentne perspektive, utemeljena na filantropiji – služenju čovjeku, solidarnosti, razumijevanju, ekološkoj i ambijentalnoj svijesti, odnosno duhovnosti bez Boga (Garelli 2015, 181-212).

Zaključno se može reći da i ti različiti putovi duhovnosti ukazuju i potvrđuju čovjekovu potrebu za nečim ili nekim tko se nalazi onkraj materijalnoga, vidljivoga i probavljivoga. Čak i mladi koji se deklariraju ateistima traže i žive određen oblik duhovnog života. Čovjekova potreba za duhovnošću, pa i kad je traži izvan religijskog obzora, predstavlja važan izazov svima koji su uključeni u odgoj i obrazovanje te prenošenje vrednota, odnosno u socijalizaciju novih generacija.

3. Odgojno-pastoralne perspektive

Analizirajući stanje Crkve u suvremenom svijetu, barem što se tiče Zapada, može se ustvrditi da je i dalje na djelu »nova sekularizacija«. U vrijeme epohalnih promjena u suvremenoj kulturi zamjećuje se nekoliko tendencija, osobito među mladom populacijom: duhovna nostalgija, paraliza odlučivanja, kognitivno oklijevanje, razočaranje u institucije (Gallagher i Palasciano 2017, 120). Sinoda o mladima 2018. godine osobito je pozornost posvetila antropološkim i kulturalnim izazovima koji su izazvani epohalnim promjenama. Kao najvažnije izazove taj dokumenti navodi: tijelo, afektivnost i spolnost; nove spoznajne paradigme i traženje istine; antropološke učinke digitalnog svijeta; razočaranje u institucije i nove oblike sudjelovanja; paralizu odlučivanja u preobilju ponuda; bivanje onkraj sekularizacije (Sinodo dei Vescovi 2018, 52-63). Njemački sociolog Hans Joas navodi intelektualne izazove s kojima se ljudi vjere moraju suočiti: etos ljubavi (nasuprot intelektualne hegemonije vrednota i kognitivnih pretpostavaka), višak ljudskoga (nasuprot redukcionističkog naturalizma s neuroznanstvenom matricom), zajednička dimenzija vjere (nasuprot njezina individualističkog skretanja), istina transcendencije (nasuprot zatvaranja u imanentne okvire) (Joas 2010, 227-245).

Uvidom u dokumente crkvenog učiteljstva i relevantnu teološku literaturu može se dobiti dojam da Crkva, gledano teorijski, može ponuditi odgovore na suvremena pitanja. No, u svakodnevnoj praksi očituju se brojne dileme, nejasnoće i teškoće. U suočavanju sa suvremenim izazovima u prenošenju vjere na djecu i mlade, Sala postavlja nekoliko pastoralnih pitanja na koja Crkva, kao i svi oni koji su na različite načine pastoralno aktivni, trebaju dati odgovor (Sala 2020, 154). Izdvojiti ćemo ona koja nam se čine aktualna i primjerena za našu konkretnu crkvenu, pastoralnu, odgojnu i vjeronaučnu situaciju. Navedena pitanja otvaraju nove perspektive, traže nove pastoralno-odgojne metode i sadržaje u suočavanju s izazovima promjena koje se događaju brzo, zahvaćaju široko i duboko društveno i kulturno tkivo.

Navedena pitanja referiraju se na četiri područja: vjera, razlučivanje, kontemplacija i antropologija.

Vjera. Koliko puta se vjera, umjesto da bude životno iskustvo i duhovno obzorje Božjih stvarnosti, okreće prema doktrinarnoj dinamici umjesto životnim putovima koji dopiru do uma, srca i savjesti? Koliko puta je vjera prezentirana ili posredovana kao moralna igra, a ne milosno iskustvo koje nezasluženo i besplatno grli i spašava?

Razlučivanje. Poučavamo li vjernike umijeću razlučivanja koje se ponajprije očituje u prepoznavanju prisutnosti Duha Svetoga, koje se ne trne i ne podcjenjuje, nego budi, promiče i prati?

Kontemplacija. Nudimo li vjernicima, osobito djeci i mladima, mogućnost i sadržaj za kontemplaciju, šutnju, molitvu u pastoralnim, katehetskim i vjeronaučnim susretima? Umijemo li tražiti od djece i mladih da iskuse unutarnju i vanjsku tišinu kako bi se povezali s istinom, koja je u potpunosti objavljena u Isusu Kristu?

Antropologija. Na kulturalnoj razini, radimo li na preispitivanju ljudskoga (humanoga) polazeći od kršćanskog shvaćanja slobode, što ne treba misliti na autoreferencijalan, nego relacijski, osobito generativni način? Na koji način pomažemo djeci i mladima da u konkretnom životu povežu iskustvo slobode, istine i ljubavi?

Navedena pitanja mogu poslužiti kao polazište u pastoralnim planiranjima i odgojnim itinerarima. Evangelizaciju – a to vrijedi i za novu evangelizaciju o kojoj se već desetljećima govori, piše i promovira – prate važna pitanja: Tko su oni koje treba evangelizirati? Kako novim generacijama govoriti o Bogu? U traganju za novim metodama, koje će biti na razini komunikacije kojom se danas djeca i mladi koriste, nerijetko se zanemaruje ili zaobilazi metoda koja odolijeva svim mijenama i koja nikada ne zastarijeva – a to je utjelovljenje. Zašto je ta metoda prikladna i današnje vrijeme? Zbog toga što se u utjelovljenju ne radi ni o neprijateljstvu prema svijetu niti o velikodušnoj gostoljubivosti prema njemu, nego upravo o zahtjevu za gostoljubivošću. U tome nam ostaje primjer Krista, kojega nam je Otac u punini vremena poslao da nas otkupi od grijeha i smrti. To je temeljna opcija i zadaća evangelizacije – donijeti novost, radost i otkupiteljsku snagu evanđelja, vjerujući da su svako vrijeme i kultura prikladni za navještaj.

Halík osobitu odgovornost u evangelizaciji kulture pripisuje teolozima i teologiji, ili kako je on naziva »javnoj teologiji« (*public theology*). Teologija je pozvana izražavati se »razumljivim jezikom i izvan granica teološke akademske zajednice i crkvenog miljea. Za javnu teologiju javni prostor je ujedno predmet njezina istraživanja i primatelj njezinih izričaja« (Halík 2023, 40). Teologija se na osobit način afirmira u školama kroz religijsko obrazovanje. Škola je mjesto koje omogućava interakciju religije (teologije), Crkve i kulture (društva) u neosjetljivim području – odgoju i obrazovanju djece i mladih (Tanjić 2011, 45) Upravo kroz vjeronauk – religijsko obrazovanje – i sama je teologija izložena društvenoj javnoj kritici i pozvana je trajno pojašnjavati, rekli bismo, korigirati svoj

epistemološki status i svoj odnos prema drugim disciplinama. Na neki način i vjeronauk u školi mora uvijek iznova obrazlagati i opravdavati svoje mjesto u odgojno-obrazovnom sustavu. Taj izazov još je snažniji u tehnokratskoj kulturi. Kako ističe Tanjić, »religije u sebi sadrže dimenziju egzistencijalnog odnosa spram onoga što se definira kao ono posljednje važeće, kao utemeljujuće. One nisu samo intelektualne zbilje, sustavna razmišljanja nego dotiču ljude u njihovu življenju, posebice u graničnim, temeljnim situacijama ljudskog života u kojima se pokazuje da čovjek u svemu ne raspolaže samim sobom. Upravo je to razlog zašto religijska uvjerenja imaju važniji i značajniji status o ljudskom životu čak i od znanstvenih teorija i hipoteza« (Tanjić 2011, 41).

Zaključak

Neupitno je da danas svjedočimo kulturnoj mutaciji bez presedana ili, kako je već spomenuto, epohalnoj promjeni ili promjeni epohe. Zapravo, riječ je o promjeni paradigme. Posljedično tomu susrećemo se s novim simboličnim univerzumom, interpretacijama i modelima razumijevanja ljudskog života radikalno različitog od prethodnih vremena i to u načinu osjećanja, mišljenja, vrednovanja i djelovanja – kulturom koju obilježava više prekid nego povezivanje s vlastitom prošlošću.

Promjene kojima svjedočimo ne bismo smjeli doživljavati isključivo kao zapreke u naviještanju evanđelja, nego kao nove prilike za ostvarivanje trajnog *agggionamenta*, kako je snažno istaknuo Drugi vatikanski koncil. Koncil jasno postavlja imperativ kojim se traži praćenje onoga što se događa u svijetu. »Vjernici, dakle, trebaju živjeti u najtješnjem dodiru s drugim ljudima svojega doba te trebaju nastojati potpuno shvatiti njihove načine mišljenja i osjećanja koji se izražavaju kulturom duha. Neka povezuju poznavanje novih znanosti i nauka, kao i najnovijih pronalazaka, s kršćanskim običajima i s obrazlaganjem kršćanskog nauka, da njegovanje religioznog života i čestitost duha u njima napreduje ukorak sa znanstvenim spoznajama i sa svakodnevnim napredovanjem tehničkih umijeća ...« (Drugi vatikanski koncil GS 2008, 62). Iz teksta jasno proizlazi potreba za metodom »kulturne analize«, koja će se koristiti znanstvenim dostignućima, osobito humanističkih znanosti, kako bi vjernici bolje razumjeli kolektivna ponašanja, mentalitet, dominantne vrednote, nadahnuća i kontradikcije naše epohe. Jedino se tako može uspješno naviještati evanđelje novim generacijama. Zapravo, važno je osvijestiti međusobnu duboku povezanosti i isprepletenost između kulture i evangelizacije.

Naime, »između poruke spasenja i ljudske kulture postoje mnogostruke veze. Bog je, naime, objavljujući se svojem narodu sve do svojeg punog očitovanja u utjelovljenom Sinu, govorio u skladu s kulturom koja je vlastita različitim dobima« (Drugi vatikanski koncil GS 2008, 58). Dakle, Drugi vatikanski koncil ne govori o kulturi u apstraktnim pojmovima, nego imajući pred sobom suvremenog čovjeka, njegov mentalitet i kulturna stremljenja, ističući pritom da »kritički duh«, svojstven današnjoj kulturi, može uistinu stvarati ozbiljne prepreke površnoj vjeri, ali također pročitati istinsku religioznost (Moral 2019, 33) Na tom traga valja razmiljeti »korisnost« kritike o kojoj čitamo u *Gaudium et spes*: »izoštrenija sposobnost rasuđivanja čisti od magijskog shvaćanja svijeta i od još uvijek raširenih elemenata praznovjerja te iz dana u dan zahtijeva više osoban i djelotvoran pristanak vjere, zahvaljujući tome, mnogi dolaze do življega osjećaja za Boga« (Drugi vatikanski koncil GS, 2008, 7).

U suočavanju s promjenama koje ne možemo zaustaviti ni kontrolirati važno je trajno praćenje i traženje novih strategija koje će uvijek iznova svjedočiti i posredovati novost evanđelja. U suočavanju današnjeg kršćanstva s promjenama, Halík smatra najvažnijim izazovom *obrat od religije prema duhovnosti*. Njegova je teza: »budućnost Crkava u velikoj mjeri ovisi o tome hoće li, kada i koliko shvatiti važnost ovog obrata i kako mogu odgovoriti na ovaj znak vremena. Evangelizacija – glavna zadaća Crkve – nikad neće biti dovoljno 'nova' ni učinkovita ako ne proдре u dubinsku dimenziju ljudskog života i ljudske kulture, koja je životni prostor duhovnosti. Ako evangelizacija počiva na sijanju sjemena evandeoske poruke na dobro tlo, onda to tlo mora biti još nešto dublje od racionalnih i emocionalnih komponenti ljudske osobnosti. Mora biti ono najdublje područje, koje je Augustin nazvao *memoria*, Pascal *srce*, Jung *sebstvo*; ondje je ono majčinsko krilo iz kojeg se čovjek – u duhu Isusovih riječi Nikodemu – 'mora nanovo roditi'« (Halík 2023, 208).

L'Osservatore Romano 2016. godine objavio je zanimljiv komentar pod naslovom „Privlačnost svjedočanstva“ autorice Lucette Scaraffije (Scaraffia 2016). Ona u članku komentira razloge prelaska jedanaest mladih Francuskinja na islam, o čemu je Virginia Riva napisala knjigu *Convertite*. Zanimljiv je podnaslov navedenog članka: »Vratiti toplinu i život vjeri«. Članak započinje tvrdnjom pape Franje da „Crkva raste privlačnošću“. U intervjuima mlade obraćenice kao najsnažnije argumente za prijelaz na islam istaknule su toplu i gostoljubivu atmosferu u islamskim zajednicama i obiteljima, blizinu s osobama koje su čitale Kuran – duhovni smisao čitanja, susret s osobama koje su prepoznale njihove duhovne potrebe,

nudjenje odgovora na pitanje o smislu, osobito o smislu života i smrti (Scaraffia 2016). Kako se može zaključiti, u fokusu navedenog komentara autorica podcrtava zajednicu i duhovnost.

Mladi i djeca nasušno trebaju i jedno i drugo: toplinu zajedništva i smisao duhovnog života koji bi trebali pronaći u našim obiteljskim, župnim i vjeronaučnim zajednicama. Kršćanska vjera u novim okolnostima – promjeni kulturnih paradigmi – mora tražiti novi jezik i nove izražajne mogućnosti, uključujući i digitalne alate, te nove oblike prisutnosti i aktivnog sudjelovanja u društvu i kulturi. To su sigurne piste na kojima će susresti mlade i u njima pronaći sugovornike, saveznike i graditelje boljeg društva i autentičnijeg kršćanstva.

Popis literature

- Aceti, Azio i Jesús Morán. 2019. *Verso l'uomo. Una risposta alla povertà educativa contemporanea*, Roma: Città Nuova.
- Bauman, Zygmunt i Stanislav Obirek. 2014. *Razgovor o Bogu i čovjeku. Razgovori*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Bauman, Zygmunt i Thomas Leoncini. 2017. *Nati liquidi. Trasformazioni nel terzo millennio*, Milano: Sperling & Kupfer.
- Bauman, Zygmunt. 2009. *Identitet. Razgovori s Benedettom Vecchijem*, Zagreb: Pelago.
- Bauman, Zygmunt. 2018. *Il disagio della postmodernità*. Bari: Editori Laterza.
- Bordoni, Carlo 2019. *L'eredità di Bauman. Dal postmoderno al pensiero liquido*. Roma: Armando Editore.
- Dodlek, Ivan i Nenad Malović. 2023. *Otisci suvremene kulture*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Drugi vatikanski koncil GS. 1965. *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu (7. XII. 1965.)*. U: Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Drugi vatikanski koncil LG. 1964. *Lumen gentium. Dogmatska konstitucija o Crkvi (21. XI. 1964.)*. U: Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Gallagher, Michael Paul i Gabriele Palasciano. 2017. *Credere e non credere. La fragilità della fede nel mondo di oggi*. Bologna: EDB.
- Garelli, Franco. 2015. *Piccol) atei crescono. Davvero una generazione senza Dio?*. Bologna: Il Mulino.

- Glucksmann, André. 2004. *La terza morte di Dio. Perché l'Europa ormai un continente ateo e nel resto del mondo invece si uccide per fede*. Roma: Fondazione Liberal.
- Hadjadj, Fabrice. 2019. *Kad se sve tako ima raspasti. Razmišljanje o svršetku kulture i moderniteta*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Halík, Tomáš. 2022. Sukobi civilizacije ili civitas oecumenica? U: Jurić, Branko, Vjerna Martić i Bruna Velčić (ur.). *Teologija u dijalogu*. Zbornik radova Ljetne škole u Dubrovniku (2019., 2021.) i Mediteranskih teoloških susreta u Rijeci (2022.), 183-191. Zagreb: Dubrovačka biskupija, Riječka nadbiskupija i Kršćanska sadašnjost.
- Halík, Tomáš. 2023. *Popodne kršćanstva. Hrabrost za promjene*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Joas, Hans. 2010. *Abbiamo bisogno della religione?*. Soveria Mannelli: Rubbettino.
- Kutleša, Dražen. 2025. Homilija nadbiskupa Kutleše na misi za Domovinu u Kninu 2025. Dan pobjede i domovinske zahvalnosti – 30. obljetnica Oluje (5. VIII. 2025.). U: <https://www.zg-nadbiskupija.hr/homilija-nadbiskupa-kutlese-na-misi-za-domovinu-u-kninu/26936> (pristupljeno 9. VIII. 2025.).
- Mandarić, Blaženka, Ružica Razum i Denis Barić. 2019. *Religioznost zagrebačkih adolescenata*. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Kršćanska sadašnjost.
- Matulić, Tonči. 2009. *Metamorfoze kulture. Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije*. Zagreb: Glas Koncila.
- Matulić, Tonči. 2024. *Bog i evolucija. Teološka šetnja evolucijskim perivojem*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Moral, José Luis. 2019. *Modernità e cambio epocale. Prospettive culturali e teologiche contemporanee*. Roma: LAS.
- Morin, Edgar. 2012. *La via. Per l'avvenire dell'umanità*. Milano: Raffaello Cortina Editore.
- Papa Franjo. FT. 2020. *Fratelli tutti. Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu* (3. X. 2020.). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Papa Franjo. LD. 2024. *Laudato Deum. Apostolska pobudnica o klimatskoj кризи*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Papa Franjo. LS. 2015. *Laudato si'. Enciklika o brizi za zajednički dom* (24. V. 2015.). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Papa Pavao VI. EN. 1976. *Evangelii nuntiandi - Apostolski nagovor o evangelizaciji u suvremenom svijetu* (8. XII. 1975.). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- Pontificio Consiglio per la promozione della nuova evangelizzazione. DC. 2020. *Direttorio per la catechesi* (23. III. 2020.). Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Prezzi, Lorenzo. 2019. *Giovani increduli: la maggioranza silenziosa*. U: <https://www.settimananews.it/religioni/giovani-increduli-la-maggioranza-silenziosa/> (pristupljeno 11. VIII. 2025.).
- Razum Ružica, Nenad Malović i Kristina Vujica. 2022. *Religijsko obrazovanje u interkulturalnoj Europi*. Zbornik radova. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (ePub)
- Sala, Rossano. 2020. *Pastorale giovanile 2. Intorno al fuoco vivo del Sinodo. Educare ancora alla vita buona del Vangelo*. Torino: Elledici.
- Scaraffia, Lucetta. 2016. L'attrazione della testimonianza. U: *L'Osservatore Romano*, 8. VI. 2005. https://www.vatican.va/content/osservatore-romano/it/comments/2016/documents/l_attrazione-della-testimonia.html (pristupljeno 7. VIII. 2025.).
- Singbo, Odilon-Gbènoukpo. 2023. Tehnokratska kultura kao izazov teologiji. *Diacovensia*, 31/1: 13-33.
- Singbo, Odilon-Gbènoukpo. 2024. Kršćanska antropologija i umjetna inteligencija u doba transhumanizma. *Bogoslovska smotra*, 94/1: 53-75.
- Sinodo dei Vescovi. XV Assemblea Generale Ordinaria 2018. *Instrumentum laboris. I giovani, la fede e il discernimento vocazionale* (8. V. 2018.). Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Tanjić, Željko. 2011. Renesansa religije ili kraj religije?. U: Ružica Razum (ur.), *Vjeronauk nakon dvadeset godina: izazov Crkvi i školi*, 39-48. Zagreb: Glas Koncila.
- Vargas Llosa, Mario. 2013. *La civiltà dello spettacolo*. Torino: Passaggi Einaudi.
- Zolla, Elémire. 2008. *Le potenze dell'anima. Anatomia dell'uomo spirituale*. Milano: Rizzoli.